

TÁJ ÉS ÁLARCOK

Herceg János: *Gyaloghintó*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965.

Herceg János ma is ennek a tájnak és emberei életének megörökítője, mint harminc évvel ezelőtt volt. Három évtized alatt gyökeresen megváltozott itt a világ. Vajon mi változott meg Herceg művészetében?

Új kötetében Herceg János részben szakított eddigi elbeszélő-formájával, s minden írását rejtett jelentésekkel, utalásokkal, szimbólumokkal terhes prózává alakította. Ez az, ami új írásművészetében: egy másfajta kifejezési forma elfogadása és állandósítása. Csak a kifejezés új; Herceg tematikája maradt az, amit már előző köteteiből ismerünk. A valóságról beszél Herceg, még ha allegóriába rejti is mondanivalóját, a valóság, az élő emberek sorsa izgatja. Elbeszéléseiben a nyíltan vagy burkoltan bemutatott valóság az érdekes, nem maga a kifejezési mód, hisz legtöbb képe érthető, utalásai világosak, elárulják az író szándékát.

Irodalmunkban a tájjelleget Herceg János képviseli legkövetkezetesebben, legkitartóbban, megalkuvás nélkül, Szenteleky tanításának a szellemében. A *Gyaloghintó* után azonban világos, hogy tévedés lenne Herceget és írásait a couleur locale jellegű irodalomba sorolni. Mert igaz ugyan, hogy Herceg emberei a bácskai, baranyai faluk és kisvárosok lakói, s hogy ide köti őket a létük, életmódjuk, mentalitásuk, érzésviláguk. De igaz az is, hogy amit megtalálunk bennük, az általánosan emberi, sorsuk — megfelelő változatban — azonos a közeli vagy távoli kisvárosok és faluk lakosainak a sorsával. És Herceg emberei helyhezkötttségükkel, különösségükkel európaiak abban az értelemben, hogy kiszakíthatatlanok abból a talajból, amely Európa része. Herceg azokról szól, akik között él, akiknek az életét ismeri, akiknek a sorsában osztozik mint ember és mint alkotó. Vannak azonban a kötetben olyan írások, melyek egyetemes jellegűek, melyekben más tájak, más idők és idegen nevek árca mögé bújtatja a mi korunk és a mi vidékünk embereit: a Szép ország El Antara, A császár törvénye; viszont az olyan írások, mint a Hajnali kettő vagy a Zajlik a Duna, melyekről nyugodtan elmondhatjuk, hogy minden te-

kintetben tájunkhoz vannak kötve, tartalmaznak olyan vonatkozásokat, amelyek hőseiket általános emberi vonásokkal gazdagítják, cselekményük pedig minden ember drámáját hordozza. Hercegnek szüksége van a talajra, melybe kapaszkodhat, s ezt a mi tájunkban találja meg, mivel azonban szellemiségének gyökerei mélyen európaiak és humánusok, emberei nem egzotikusak, tulajdonságaik érvényesek az összes hosszúsági és szélességi körökön. Ez a kettősség, illetve e kettősségben megnyilvánuló egység teszi Herceg Jánost mai irodalmunk kiemelkedő alkotójává, aki elkötelezte magát földje és népe mellett, egyúttal azonban egy nagyobb emberi közösség szolgálatát is vállalta.

Különös ellentét akadályozza meg Herceg írásművészetének további kibontakozását: novellái modern kicsengésűek, allegóriáiban időszerű kérdéseket igyekszik megszólaltatni, prózája néhol költői képekben sűrűsödik, kiindulópontja azonban szinte kivétel nélkül egy-egy anekdota. Tehát míg egyfelől új ábrázoló módszert választ, témáihoz elavult módon nyúl. Írásainak magva egészen mindennapias, tárgyát mindig úgy válogatja meg, hogy az „eset” anekdotikus legyen, s a csattanó se hiányozzék. Az ilyen történeteket aztán továbbfejleszti, a cselekményt megfelelően alakítja, szereplőit az anekdota szimpla részvevőiből szélesebb és árnyaltabb novellahősökké formálja, mondanivalóját beleszövi a cselekménybe, szimbólumokat talál, allúziókat rejt el, van itt allegória is, tehát egy egészen egyszerű kiindulási pontról összetettebb formáig jut. Ez az út elvezet a vulgáris realizmustól, a provinciális anekdotázástól egy magasabb fokú kifejezési formához, egy emelkedettebb, kozmopolita jellegű novelláig.

Legtöbb írásának pszichológiai alapja van. Az emberek lelki vonásait, egyéni sajátosságait kutatja. Novelláinak drámai ellentétei, összeütközései is pszichológiai eredetűek, s habár megelégszik egy eléggé felszínes képpel, s csak felvázolja a lelkivilág néhány vonását, az összkép, melyet kapunk, felületessége ellenére is hű és beszédes. Herceg sohasem a lét lényeges mozzanatait, sorsdöntő kérdéseit veti fel és rajzolja meg, nem filozofikus álláspontokról szól, hanem csak karcolatokat ad az életről, olyan karcolatokat, amelyek mindig sejtetik, de csak sejtetik, mi van a mélyben. Ezekben a miniatűrökben Herceg nem vállalkozott arra, hogy mélyfúrásokat végezzen a valóság talajába és az emberi sorsokba, csak színes, de mindig hatásos, vázlatos, de a dimenziókat hűen jelző, már-már teljesen szenttelen, mégis együttérzést sugalló képet ad a világról. A szöveg alatt legtöbbször valami titkos, rejtett mondanivaló van, egy üzenet az életből, egy mementó. Épp ezért célzatossága néha nyilvánvaló, s ez művészi értékeinek rovására megy. Mint ahogy maguk az allegóriák se sikerültek mindig, mivel az álarcok alól kivétel nélkül előbújik a mi emberünk. S az álarc Hercegnek sem áll jól.

A *Gyaloghíntó* minden egyes darabjáról külön lehetne írni, boncolni szerkezetüket, utalásaikat, nyelvüket, hatásukat, hőseiket, vonatkozásaikat, gyökereiket. S akkor részletesebben elmondhatnánk, hogy például a Bivalyokban Hercegnek sikerült érzékeltetnie az elmúlást, hogy melankóliája impresszív, hogy a Hajnali

kettő indításában a közelmúlt drámáját éreztük kibontakozni, míg csak egy happy end ki nem ábrándított bennünket, hogy a Zajlik a Duna — a kötet legerősebb írásainak egyike — a katharzis elbeszélése, s mélyén az idő zajlik. A címadó elbeszélés szerkezete tökéletes, a Sötétségben csak a kísérletig jutott el a szerző, hogy egy hangulatot és egy drámát adjon; az Énekesmadár többértelműsége izgató, az Estéli asztaltársaságban egy kis konformizmust vélünk felfedezni, a Révület, mely anekdotából indul (s abba tér vissza), elvetélt action gratuite-szerű mozzanatával fel tudott csigázni bennünket, s nagyon jó elbeszélés volna, ha... A Nyulacskában vannak drámai pillanatok, de épp ott, ahol a legfontosabb, ellaposodik, s egészen egyszerű életképpé válik. Futólag érintett téma ez, elsikkad a lényege. A Hűség a hűtlenség drámája, sajnos a karcolat nivóján marad. (Itt válik szemmel láthatóvá, hogy Herceg egyes írásait szándékosan rövidre fogja, még annak az árán is, hogy semmivé foszlik a feszültség, drámaiság. Vajon mi kényszeríti erre? Prózájának műfaji sajátosságai, vagy talán attól való félelme, hogy a lelkek és az élet mélységeiben olyan jelenségekre, tényekre bukkan, melyeknek megfogalmazásához nem elegendő az anekdota formája, nem felel meg a tárca, s más, kifejezőbb, de összetettebb ábrázolási módot kell keresnie, erre pedig nem vállalkozik? Azt jelentené ez, hogy Herceg János prózája megmarad a felületes bemutatásnál, a hagyományos, de már korszerűtlen kifejezésnél?) S jegyezzük még meg, hogy a Leszámolás komédiája csak ennyi maradt, az Esti szél érzélgős karcolat, a Sós nem hagyja magát naturalista eszközökkel készült életkép csupán, s akkor lehetne csak funkcionális, ha része volna a mindennapi élet átfogóbb, élesebb szatírával készült rajzának.

A kötet szinte minden írásáról elmondhatjuk, hogy kerek szerkezetű, lezárt, leginkább csattanóval befejezett novella, még akkor is, ha jelentéktelen kis témát dolgoz fel. Ez az igényesség nyilatkozik meg Herceg mondatainak szerkesztésében is: gondosan épített és kikerekített, nyugodt ritmusú mondatai elbűvölik az olvasót, aki már megszokta, hogy a lapokban, folyóiratokban, könyvekben, publicisztikában és irodalmi művekben pongyola fogalmazással, döcögő mondatokkal találkozunk.

Herceg szereti a megható történeteket, de tudja hangját tompítani, tud parancsolni érzéseinek. Talán ebből következik, hogy közvetlenül, természetesen, elragadóan mesél, mint aki maga is gyönyörködik szavainak muzsikájában. Vonzó és rokonszenves ez a próza. Az író ügyesen alkalmazza mesterségének fortélyait, s habár a mindennapi életet adja (de ennek is megvan a maga varázsa az ő esetében!), nyilvánvaló a törekvése az artisztikumra. Igen, artisztikus (gondoljunk kompozícióira, líraiságára!), de természetes, s legjellemzőbb sajátossága az igényesség. Sajnos, a kötetben nincs különösen kiemelkedő, antológiai értékű írás. A legtöbb a megszokott színvonalon van, standard Herceg-elbeszélés, viszont alig kettő-három marad ezen a nivón alul; egy írás sem kap meg annyira, hogy tartósan éljen bennünk, de annál többről kell azt mondanunk, hogy kis híján tökéletes. De az a kicsi, az tragikusan hiányzik. Az valahol elveszett. Ilyen elvetélt kis remekművek a Hajnali

kettő, a Zajlik a Duna, a Lovak és emberek, a Révület. Mindezért részben az kárpótolja az olvasót, amit azelőtt csupán elszórtan találhattunk meg Herceg könyveiben, s ami itt ért meg: a történetek megkomponálásában, a mondanivalónak az elbeszélések szövetebe való beleágyazásában megnyilvánuló artisztikum.

A kötet tudatos szerkesztésre vall: alapvető témaköre egységes (ennek könnyen kimutatható kapcsolatai vannak Herceg egész eddigi működésével), s összetartja az írásokat a szerző mindenütt jelenvaló gondolata, szándéka. Látszólag tehát a kötet kompozíciója egységes. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk, azt kell tapasztalnunk, hogy az összefüggéseket túlkapások bontják meg. Az allegorikus írások nemcsak hogy elűtnek a többlettől, hanem önmagukban sem tekinthetjük őket sikerülteknek. Ha ugyanis egészen nyilvánvaló, hogy csak jelmez van az embereken, akik egyébként teljesen maiak és itteniek, s ha kétségtelen, hogy a jelmezsek kulisszák között mozognak, mivel a szerző nem tudja elhíttetni velünk a háttérnek és az időnek a valóságát, akkor hűtlenné válik eredeti céljához, az allegória pedig, mint kifejezési forma, értelmét veszti. Megbontja a kötet egységét a kétféle hang: itt vannak egyrészt a költői prózához közelálló karcolatok, novellák, mint például a Bivalyok vagy a Lovak és emberek, másrészt pedig egyfajta nyers realizmus, amely az Estéli asztaltársaságban, a Sós nem hagyja magát-ban és még néhány írásában jelentkezik. Lehet, hogy mindez változatosabbá teszi a kötetet, de biztos, hogy ezzel meglazul a könyv kompozíciója.

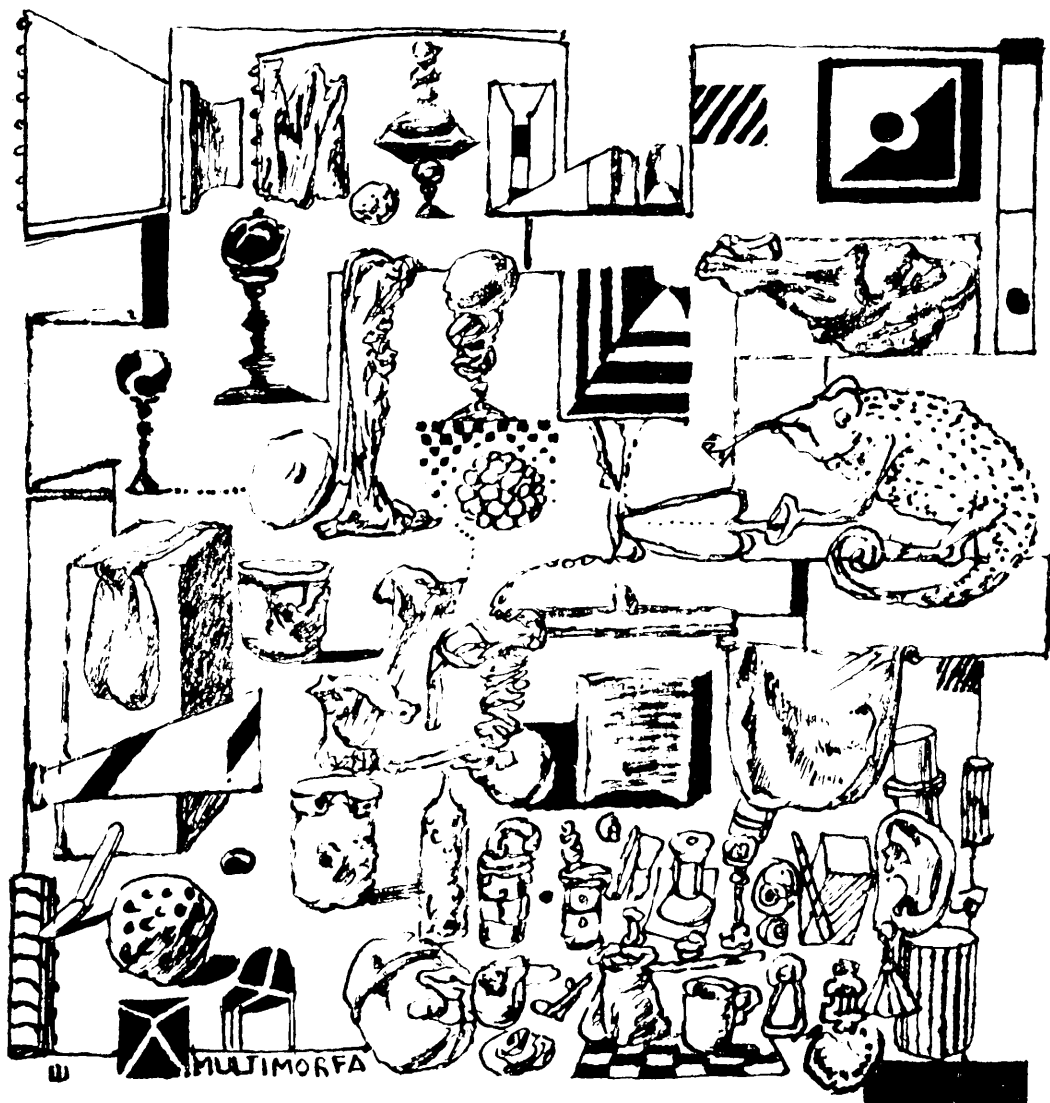
Azok az ellentétek, melyek a *Gyaloghintó*ban nem annyira tartalmi, mint inkább formai mozzanatokban nyilvánulnak meg, újszerű elemek feltűnéséről tanúskodnak Herceg János írásművészetében, s azt bizonyítják, hogy a *Gyaloghintó* szerzője nem állapodott meg, hanem újabb lehetőségeket kutat, s hogy sokfelé tekintő, megismerésekre szomjas, teljes önkifejezésre vágyó alkotó.

(TL)

A NAGY-NOVELLA ÉS A RÉSZLETEK DIADALA

(Varga Zoltán: *Kirándulás*. Forum, Novi Sad, 1965.)

Varga Zoltán első köteteről, *A kötél táncosról* írva éppen két esztendővel ezelőtt, erényeit abban láttuk, hogy érzékeny elmélyültséggel tud lelkiállapotokat boncolni, hogy különös előszeretettel állapodik meg az emberi élet fordulópontjainál, amelyek novelláiban „kritikus állapotokként” lesznek a cselekmény tengelyévé, hogy fő közlési módja a belső monológ, s hogy novellája egy elképzelt tipológiában a meditatív novella jellegét kapná, amelyben a mozdulatlanság mint cselekvő állapot és a gondolatok rajzása mint eseményes elem a két pólus. S azt is jeleztük, hogy szívesen foglalkozik a már megtörtént dolgok okainak kutatásával, annak az útnak a vizsgálatával, amelyen járva hősei eljutottak a „nem lehet tovább” gondolatának felismeréséig.

LEONID SEJKA

Új kötetében, melynek *Kirándulás* a címe, ezek a már kialakult, kifejlesztett írói kvalitások munkáinak tovább, s az is megfigyelhető, hogy jelentősebb különbséget a két kötetben megmutatkozó írói alpmagatartás között alig lehet találni. A kötet őt elbeszélésének hőse visszapillantó módon boncolgatja, elemzi, faggatja élete addigi állomásait, hogy felderítse, hol csúszott hiba terveibe, mikor borult el feje felett az ég, miért romlott el az élete. Mind-egyikük életében ott egy jelképesnek nevezhető kő, amelyet nem tudnak kikerülni, hanem valami fatalizmustól vezetettve egyenesen annak tartanak — eszük tiltakozik lépésük ellen, de valami determinált vak mechanizmus mégis lépésre kényszeríti valamenynyit, a „botlás” elkerülhetetlen — a bukás el nem hárrítható. Tovább mondja tehát ezekben a novellákban Varga Zoltán azokat az életről alkotott, élethelyzetekből kiszűrt tapasztalatokat, amelyekből eddig is építkezett művészi munkájában, novella-formáló tevékenységében, nem idegenkedve attól az egyhangúságtól sem, amely a novellaszerkezet egyformaságából, szerkezeti megállapodottságából áramlik — annak jelzeteként, hogy Varga Zoltán az életnek mintha egyetlen variánsát ismerné, s egyetlen mechanizmus munkáját látná csupán csak benne.

Am előrehaladást is jeleznek ezek a novellák. Bennük Varga Zoltán a klasszikus nagy-novella eszményét ostromolja, az előadást-modornak azt a kényelmes, kanyargó és téres lehetőségét, amit ez a nagy forma felkínál — egy kicsit már a regénytechnika gazdagabb hangszerelését is felidézve. Elbeszéléseinek belső világa, belső tere válik öblösebbé, nagyobb dimenziókat kap, s így a történet is gazdagabban, szélesebben hömpölyögve közvetíti az írói életlátás reflexeit. Varga Zoltán írói alakulásának a *Kirándulás* jelezte állomását ugyanis a részletek meghódításának törekvése jellemzi — igazi gazdagsága a részletekben mutatkozik meg, a konkrétumoknak abban a bőségében tobzódik, amelyeknek a szépségére és megidéző erejére mintha most ébredne rá. Mondatai szinte elnehezülten követik egymást, és mindegyik a részletező megfigyelés hordozója: „A busz kezdetben a város főutcáján haladt. Eget fésülő televízióantennákkal megtűzdelt, esőtől csillogó háztetőket, agyonázott, félig csupasz, fekete ágú fákat hagyott maga mögött, teherautók és a lecsorgó esővíztől csíkos farú lovak vontatta paraszt- és társzekerek mellett haladt el, behúzott nyakú kerékpárosokat előzött meg; aztán elmaradtak mellőle a fokozatosan törpülő házak meg az égbe bökő kéményű gyártelepek is, egészen maga mögött hagyta a várost...” (Nem halt meg senki). Az árnyalásnak ez a kiélezett és sarkító hajlama az új vonás, amely Varga Zoltán művészi világának e pillanatán megfigyelhető. S már-már a novellaszerkezet széttörését is várhatnánk ettől a törekvéstől, ha nem motozna tudatunkban a szerkezet, az egyféle élethelyzetnél megállt írói mozdulat is. A nagy-novellának itt megmutatkozott formája még egyensúlyt biztosít Varga Zoltán művészi világának. De ez az egyensúly „kényes” állapot is: írói válságnak vagy szerves továbbépítésnek egyaránt lehet az előlege.

(BI)

FRÁZISOK KÖZT

Sulhóf József: *Végteleneen innen*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965.

Sulhóf József kétszázhatvan oldalas könyvében egyetlenegy autentikus mondatot fedeztem fel, amely megragadta a figyelmemet. Írónk a „tudat és álom” (?) között vívódott a Tiszán, persze éjjel, és miközben szemét az „éjbe”, „a koromsötét semmibe fúrta” és vívódott (ő is többször használta ezt a szót, használjuk tehát mi is), és vívódott, és vívódott, és vívódott, amikor megjelent előtte egy „idegen”. Őt a hideg borzongatta, nem tudta felismerni, hogy ki ez az idegen, amikor az megszólalt: „— Tán már rám sem ismersz? Erőltessd meg egy kicsit azt a begyepesedő agyad. Elégszer álltál ki helyettem!” Az idegen mondott neki még egypár mondatot, ő meg vacogva felismerte Don Quijotét.

Írónk előtt tehát megjelent Don Quijote. Ez önmagában nem valami különös eset, nagy szellemek előtt gyakran megjelennek még nagyobb szellemek, de halljuk csak, miket is mond az a bizonyos Don Quijote ott a Tisza-parton.

1. *Don Quijote és az élet*: „Mindegy volt, mert hinni tudtam, amit hittem, és a hazug tudat is tartalommal töltötte meg az életem. Mindig voltak álmodozók, és mindig lesznek.”

2. *Don Quijote és az irodalom itt és ma, valamint a fiatalok*: „És ezek a tizenöt évesek elkezdnek nagylánykodni, vagy kocsmában legénykedni. Korán nősülnek, férjhez mennek, jönnek a gyerekek, vége az életüknek. Gondok, az élet nehézségei, körülöttek eseménytelenség, munka látástól vakulásig, azt sem tudják, minek élnék. Harmincon felül már bácsik, nénik, törődött, színtelen emberek, akiknek életében az egyetlen szépség, hogy vasárnap ünneplőbe öltöznek, s néha-néha moziba mennek. Ennyi az egész. Minek nekik a könyvetek, az írásotok? Mit látnak, hallanak, kapnak a művészettől?”

3. *Don Quijote és a fiatalok, valamint az élet*: „Bizony az kelene, ha szóbaállna veletek. Mit ad nekik az élet? Néhány disznótort, kocsmái mámort, lakodalmat, gyászt, ami mindegy nekik. Néha mozit, cirkuszt, ez a legtöbb. Meg ezt a ti szinkópát bömbölő rádiókat.”

Még néhány ilyen frázis, és írónk meg akarja ölni Don Quijotét. Nem tudjuk, miért, azért-e, mert frázisokat mondott, vagy pedig pusztán lelki vívódásból. Egy darabig küzdenek, azután felcsillan a FÉNY (mint szimbólum és realitás — ugyebár), és Don Quijote már nincs sehol. Még néhány sor, és az írás így fejeződik be: „És végleg kiürült a pálinkásüvegem.”

Ez volt tehát az az egyetlen mondat, amely felhívta magára a figyelmemet. A továbbiakban egyhangúan kopogtak, ketyegtek a mondatok az élet értelméről, arról, hogy van-e szeretet vagy nincs a világban, a csókról, a borról, mindaddig, amíg írónk eljut az idegenbe.

Igyekeztem a legnagyobb komolysággal olvasni Sulhóf riport-jait, arra gondolva, hogy ha már valaki nem jó író, lehet legalább jó riportter.

Am Sulhóf József riportjaiban nem ismertem meg egyebet, mint a mitológiába és a görög istenek világába kiránduló, turista beszámolóit. Írónk előtt megvillannak a „színek, formák, vonalak”, megjelennek a „bűvös esték, lidérces éjszakák...”. Váltogatta az országokat, mint ahogy ő mondja, mintha képeslapokat váltogatott volna. Ittaka táján „a vámhatóságok nem nehezítik meg az ilyen átfutó hajók utasainak a partraszállást. Aki ki akar menni, kezébe nyomnak egy cédulát, és mehet...” Korfu szigete aranyvörös sugárözönben lángolt”. Közben írónk elgondolkozott azon is, hogy a „déli tűzből idegenforgalmi fogalom lett...”. Huszonnégy sorral később meg ezeket írja: „Reggelre kelve a tüzes görög nappal ismerkedtünk meg. Túltett az összes éjszakai tüzeken.” Továbbá: volt a hajón egy fiatal lány. Napirenden: vita a festészetről, a modern művészetekről. A lány „nagyot hörpintett a borából”, és ezeket mondta (idézzük a lányt, mert kivételesen banális mondani-valója van): „Nem vette még észre — engedte le kezéből a rajzot —, hogy mennyi a sarlatánság a modern festészetben? Az öreg Picasso már igazán elavult, de megnézte egyszer is képeinek faktúráját? Milyen tökéletes a technikája!” Azután: az athéni „éjszaka fényáradatában” sétált („ebben a káprázatosan szép városban”, mondja Sulhóf). Riporterünk járt a Parnasszus tövében is, íme: „Lent vergődöm a mélységben, mert ma már tudom, hiszem, minden percben összeomlik egy álom, tudom, hogy erőmből nem telt arra, hogy felkapaszkodjam, lent vergődöm a mélységben, mert Delfi mellett a Febriadokról engem is letaszítottak az istentagadókkal, és hiába akartam *felkapaszkodni* a lépcsőfokokra — ó huzug gradus ad Parnassum! —, lehanyatlottam a kaptatón. Csak így, messziről, sejtelmes holdfényben, erőtlen vergődésem maró könnyein keresztül láthatom a csúcst, amelyen istenek, múzsák, csodák ültek, csak így, elfutó vonatból... Kegyetlen vonat. Nem visz fel a Parnasszoszra, oda nem lehet jegyet váltani, első- vagy másodosztályt.”

Sulhóf József útleírása tele van ilyen banalitásokkal. Írónk megrendül, ha isteneket, színeket, hegyeket, tűző napot lát. Annyira megrendül, hogy banalitásokon kívül nem is tud mást mondani róluk. Banális akkor is, ha nézi a neonfényeket, és akkor is, ha a Parnasszust nézi. Élményanyaga tipikusan sznobisztikus, mint amilyen sznobisztikus volt találkozása Don Quijotéval is.

(VL)